

Присяжнюк Андрій Геннадійович,
секретар судового засідання
Касаційного адміністративного суду
у складі Верховного Суду
ORCID ID: 0009-0002-4825-5179

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

LEGAL REGULATION OF FORENSIC EXPERT ACTIVITY. CHALLENGES AND SOLUTIONS

Анотація. Судово-експертна діяльність відіграє важливу роль у правовій системі, справляючи значний вплив на процес правосуддя. Ця діяльність пов'язана з проведенням досліджень і аналізів, спрямованих на встановлення фактичних обставин справи, які не можуть бути визначені без спеціальних знань у різних галузях науки, техніки.

У статті розглядається міжнародний досвід організації професійної діяльності судового експерта. Зазначається, що в Німеччині кожна адміністративно-територіальна одиниця «земля» має власну незалежну судово-експертну лабораторію, а федеральні формування Федерального відомства в кримінальних справах мають власні підрозділи для проведення спеціальних розслідувань і досліджень, а також бази даних із криміналістично важливою інформацією.

Крім того, було підкреслено, що вся організація та діяльність судово-експертних установ Франції побудована відповідно до міжнародних стандартів, на основі яких французька судово-експертна система має міжнародний авторитет.

Зазначається, що імплементація міжнародних норм і стандартів організації та діяльності судово-експертних установ виводить експертні установи на якісно новий рівень функціонування. Це дає можливість створити ефективний механізм управління та функціонування судово-експертних установ і експертів, який визначатиме високі вимоги до проведення судової експертизи, сприятиме підвищенню професійного рівня й ефективності роботи працівників експертних установ.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, правосуддя, дослідження, судовий експерт, кримінальний процес.

Abstract. Forensic expertise plays an important role in the legal system, having a significant impact on the justice process. This activity is related to conducting research and analysis aimed at establishing the actual circumstances of the case, which cannot be determined without special knowledge in various fields of Science and technology.

The article examines the international experience of organizing professional activities of a forensic expert. It is noted that in Germany, each administrative-territorial unit "Earth" has its own independent forensic laboratory, and federal formations of the Federal Office for criminal affairs have their own units for conducting Special Investigations and research, as well as databases with criminalistically important information.

In addition, it was emphasized that the entire organization and activities of French forensic institutions are built in accordance with international standards, on the basis of which the French forensic system has international authority.

It is noted that the implementation of international norms and standards for the organization and operation of forensic expert institutions brings expert institutions to a qualitatively new level of functioning. This makes it possible to create an effective mechanism for the management and functioning of forensic institutions and experts, which will determine high requirements for conducting forensic examinations, will contribute to improving the professional level and efficiency of employees of expert institutions.

Key words: forensic expertise, justice process, research, forensic expert, criminal process.

Судово-експертна діяльність є важливим елементом судового розгляду, що забезпечує об'єктивність і повноту встановлення фактів, що сприяє ухваленню справедливих і обґрунтованих судових рішень.

Одним із засобів доказування, що регулюються процесуальними кодексами, є експертний висновок. Суд запитує експертний висновок, якщо рішення залежить від оцінки фактів, які потребують експертних знань, і експертної думки недостатньо через складність справи.

Значний здобуток у судово-експертної діяльності, внесли вчені-криміналісти А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. В. Салтевський, І. Я. Фридман та інші.

У цьому дослідженні застосовані загальнонаукові принципи та методи пізнання, у тому числі діалектика, базові методологічні принципи розвитку, визначеності й об'єктивності, взаємного переходу кількісних змін до якісних. Використані загальнонаукові підходи: системний, структурно-функціональний, суб'єктно-об'єктний, історичний, аналіз і синтез, порівняння, пояснення.

Метою статті є окреслення основних напрямів удосконалення правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативно-правовими актами у сфері судово-експертної діяльності є Конституція України, Закон України «Про судову експертизу», законодавчі акти різних галузей права (Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення), а також відомчі накази, інструкції та міжнародні договори у сфері судово-експертної діяльності.

Уперше на законодавчому рівні термін «судово-експертна діяльність» згадується в Законі України «Про судову експертизу» [1].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. До суб'єктів державних спеціалізованих експертних установ України належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби: Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [3].

Закон України «Про судову експертизу» був прийнятий 28 років тому, і сьогодні значна частина його положень потребує суттєвого оновлення для визначення нових методів здійснення судово-експертної діяльності з урахуванням міжнародного досвіду в галузі регулювання та правового нагляду за такою діяльністю та практики проведення [5].

З метою удосконалення положень нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності внесені зміни, зокрема, до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (далі – Інструкція) [2]. Зокрема, відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 20.01.2021 № 243/5, згідно з вимогами п. 1.8 Інструкції підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, у якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню [4]. В інших випадках експертиза проводиться на підставі договору з експертною або експертною організацією, укладеного на підставі письмової заяви (листа) клієнта (юридичної або фізичної особи), у якому обов'язково зазначаються його реквізити, перелік вирішуваних проблем, а також об'єкт надання.

Наприклад, процес роботи Інституту судової експертизи України регулюється сімома основними нормативними правовими актами й постановами, а діяльність інституту судової експертизи регулюється загалом вісімнадцятьма нормативними правовими актами та постановами. Крім того, окремі правила застаріли, повторюються й часто суперечать одне одному. Усе це говорить про потребу в розробці заходів щодо вдосконалення нормативно-правової підтримки діяльності українських судово-медичних експертів.

У ФРН кожна федеральна земля має власну незалежну лабораторію криміналістики, федеральна поліція має свій відділ криміналістики для проведення спеціальних експертиз і розслідувань, а також свою базу даних криміналістично значущої інформації.

Правом призначення судової експертизи за КПК ФРН вибір експертів, що залучаються у справі, і визначення їх числа здійснює суддя (абз. 1 § 73, 162, 165, 169). КПК ФРН визначає, що суддя має право керувати діяльністю експерта настільки, наскільки це йому видається необхідним (§ 78). Разом із тим коментар до цього параграфа вказує, що це положення не поширюється на професійну сферу діяльності експерта, а керівництво судді полягає в точному формулюванні доручень, наданні матеріалів справи та юридичній інформованості.

Кодекс допускає можливість прокуратури укласти з експертом домовленість про надання попереднього висновку й вимагати від останнього подання експертного висновку (абз. 1 § 161a).

Організація та діяльність французьких судово-експертних установ ґрунтується на національному та міжнародному законодавстві, яке регулює конкретні обставини проведення судових експертиз і правовий статус експертів. Діяльність і співпраця міжнародних і національних судових експертів регулюється цивільно-процесуальним законодавством і законодавством про судову експертизу, положення яких ґрунтуються на нормах Гаазької конвенції від 18 березня 1970 року.

Експерт може з'ясувати думку іншого фахівця за власною ініціативою, але тільки за спеціальністю, відмінною від його власної, при цьому експерт контролює дії осіб, які надають допомогу в проведенні експертизи, несе відповідальність за них, прикладає результат (думка) до висновку експерта, у якому вказує імена і кваліфікацію залучених фахівців. Навіть якщо експертів кілька, складається тільки один висновок, а в разі розбіжностей кожен експерт вказує свою думку (ст. 278, 278-1, 282 Кодексу цивільного судочинства Франції) [8].

У Чехії судово-експертна діяльність регулюється Законом «Про експертів і перекладачів» від 20 квітня 1967 р. № 36. З 1 січня 2021 року набуло чинності нове нормативно-правове регулювання здійснення експертної діяльності, а саме Закон про експертів, експертні бюро та експертні інститути, а також накази щодо його впровадження.

Нове правове регулювання експертної діяльності значно збільшилося в обсязі. Для порівняння: Закон про експертів та перекладачів (№ 36/1967), опублікований у Збірнику законів у 1967 році, займав лише 5 сторінок, а декрет про його впровадження (№ 37/1967) – 6 сторінок. На противагу цьому новий Закон про експертизу (№ 254/2019) у збірнику займає 20 сторінок.

Насамперед слід згадати про нові умови здійснення експертної діяльності, які були запроваджені. Першим нововведенням є запровадження юридичного права на отримання статусу експерта. До цього часу (до 31 грудня 2020 року) призначення експерта належало до компетенції Міністра юстиції або голови відповідного обласного суду, без будь-якого юридичного права на таке призначення. Нове законодавство запроваджує юридичне право бути внесеним до списку експертів, якщо заявник відповідає встановленим законом умовам здійснення експертної діяльності (призначення більше не відбувається).

Новий Закон про експертизу чітко визначає, хто має право здійснювати експертну діяльність. Крім експертів та експертних установ, до таких осіб, уповноважених здійснювати експертну діяльність, тепер належать також експертні установи. Експертне бюро повинно бути комерційною корпорацією, яка здійснюватиме експертну діяльність через щонайменше двох експертів, уповноважених

здійснювати експертну діяльність у тій самій сфері та галузі та у відповідних випадках спеціалізації, за якою вона подала заяву про реєстрацію як експерта [9].

У Німеччині, відповідно до положень 404-406 І Цивільного процесуального кодексу, для проведення певних видів експертиз призначаються лише державні експерти, а інші особи обираються як експерти лише у випадку, якщо цього вимагають особливі обставини. Суд не може відхилити експертів, запропонованих будь-якою стороною, але може обмежити їх вибір певною кількістю. Будь-яка сторона може подати до суду висновок експерта, якого вона запросила самостійно, як кваліфіковану письмову заяву сторони [10].

В Італії суд не обмежується вибором експерта з реєстру конкретного суду або навіть із числа зареєстрованих у загальному реєстрі, але обов'язково повинен вказати причини такого вибору. Якщо є серйозна потреба або якщо це передбачено законом, суд може призначити більше експертів. Голова суду повинен стежити за тим, щоб жоден експерт не призначався занадто часто (не більше ніж 10 % справ від загальної кількості справ, що перебувають на розгляді суду).

Першим напрямом вдосконалення нормативно-правових норм є прийняття основного закону про діяльність судових експертів з урахуванням норм і стандартів європейського права з метою створення умов для належної та ефективної судової експертизи. Другий напрям – гармонізація процесуального законодавства України та нижчих нормативних актів щодо призначення та проведення судово-медичних експертиз і забезпечення рівних можливостей для всіх судових експертів під час проведення всіх видів судових експертиз.

Наслідком подання експертного висновку, який містить правові висновки, буде насамперед те, що суд не візьме до уваги цей юридичний висновок. Однак, якщо висновок не містить інших – фактичних, експертних – висновків, суд загалом не може його взяти до уваги, що, з одного боку, збільшує судові витрати, а з іншого – призводить до подовження строку провадження у справі, що збільшує час, необхідний для складання нового висновку. Крім того, експертний висновок, що містить юридичні висновки, не додає довіри до експерта чи складеного ним експертного висновку.

Система експертів-свідків більшою мірою забезпечує наявність у судовому процесі, але якась залежність експерта від найманої його сторони є недоліком. У системах офіційних експертів нівелювання недостатньої стяжності здійснюється через включення окремих балансуєчих стягуючих елементів. Загалом об'єкти системи мають тенденцію до зближення та загального зайняття окремих компонентів.

Висновки. Нормативно-правова база діяльності експертів в Україні досить широка й непослідовна. У більшості країн Європейського Союзу судово-експертні установи підпорядковані державним правоохоронним органам або міністерствам. Діяльність судових експертів суттєво обмежена.

Однак саме судово-експертні установи в розглянутих нами країнах відображають ефективну основу організації всієї судово-експертної діяльності. Саме тому вдосконалення правового регулювання експертної діяльності в Україні та подальший розвиток організаційних засад судово-експертних установ є актуальним питанням.

Імплементация міжнародних стандартів організації та діяльності судово-експертних установ виводить судово-експертні установи на якісно новий рівень, що дає можливість створити ефективний механізм управління та функціонування судово-експертних установ і експертів.

Перелік використаних джерел:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 25.08.2024).
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 25.05.2023).
3. Дікань Л. В. Судово-економічна експертиза. Харків : ХНЕУ, 2014. 431 с.
4. Журавель В. А. Правові, організаційні та дидактичні проблеми вдосконалення експертної діяльності. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 28–33.
5. Клюєв О. М. Реформування базового законодавства України з питань забезпечення правосуддя – нагальна потреба часу. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 7–11.
6. Ковальов К. М. Оптимізація законодавства у сфері судово-експертної діяльності. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 21–24.
7. Ткаченко Н. М., Алексейчук В. І. Реформування правових засад експертного забезпечення правосуддя як складова антикорупційної політики в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 грудня 2020 р.): у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 265–269.
8. Шевчук В. М. Методологічні проблеми вдосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 34–41.
9. Zákon č. 254/2019 Sb., o znalcích, znaleckých kancelářích a znaleckých ústavech. URL: <https://www.kurzy.cz/zakony/254-2019-zakon-o-znalcich-znaleckych-kancelarich-a-znaleckych-ustavech/seznam/> (accessed: 21.08.2024).
10. Zivilprozessordnung der BRD. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (accessed: 21.08.2024).

References:

1. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII (zi zmin. ta dopov.) [On forensic examination: Law of Ukraine № 4038-XII (1994, February 25)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (accessed 25.08.2024).
2. Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy) [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine № 53/5 (1998, October, 08)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (accessed 25.08.2024).
3. Dikan, L. V. (2014). Sudovo-ekonomichna ekspertiza: [navch. posib.] [Forensic economic examination] / L. V. Dikan, V. D. Ponikarov, O. V. Kozhushko. Harkiv: HNEU, 431 p. [in Ukrainian].
4. Zhuravel, V. A. (2020). Pravovi, orhanizatsiini ta dydaktychni problemy vdoskonalennia ekspertnoi diialnosti. Problemy reformuvannia bazovoho zakonodavstva Ukrainy z pytan ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia [Legal, organizational and didactic problems of improving expert activity. Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice]: materiali kruglogo stolu (m. Harkiv, 6–7 lyutogo 2020 roku). Harkiv: HNDISE. P. 28–33 [in Ukrainian].
5. Kliuiev, O. M. (2020). Reformuvannia bazovoho zakonodavstva Ukrainy z pytan zabezpechennia pravosuddia – nahalna potreba chasu. Problemy reformuvannia bazovoho zakonodavstva Ukrainy z pytan ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia [Reforming the Basic Legislation of Ukraine on the Administration of Justice is an Urgent Need of the Time. Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice]: materiali kruglogo stolu (m. Harkiv, 6–7 lyutogo 2020 roku). Harkiv: HNDISE. P. 7–11 [in Ukrainian].
6. Kovalov, K. M. (2020). Optyimizatsiia zakonodavstva u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti. Problemy reformuvannia bazovoho zakonodavstva Ukrainy z pytan ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia [Optimization of legislation in the field of forensic expert activity. Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice]: materiali kruglogo stolu (m. Harkiv, 6–7 lyutogo 2020 roku). Harkiv: HNDISE. P. 21–24 [in Ukrainian].
7. Tkachenko, N. M., Alyeksyejchuk, V. I. (2020). Reformuvannia pravovykh zasad ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia yak skladova antykoruptsiinoi polityky v Ukraini. Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri [Reforming the legal framework of expert support of justice as a component of anti-corruption policy in Ukraine. Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension]: materiali V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 9–10 hrudnia 2020 r.): u 2 ch. Kyiv: Nac. akad. vnutr. sprav, Ch. 1. P. 265–269 [in Ukrainian].
8. Shevchuk, V. M. (2020). Metodolohichni problemy vdoskonalennia zakonodavchoho zabezpechennia sudovo-ekspertnoi diialnosti. Problemy reformuvannia bazovoho zakonodavstva Ukrainy z pytan ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia [Methodological problems of improving the legislative support of forensic expert activity. Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice]: materiali kruglogo stolu (m. Harkiv, 6–7 lyutogo 2020 roku). Harkiv: HNDISE. P. 34–41 [in Ukrainian].
9. Zákon č. 254/2019 Sb., o znalcích, znaleckých kancelářích a znaleckých ústavech. Retrieved from: <https://www.kurzy.cz/zakony/254-2019-zakon-o-znalcich-znaleckych-kancelarich-a-znaleckych-ustavech/seznam/> (accessed: 21.08.2024).
10. Zivilprozessordnung der BRD. Retrieved from: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (accessed: 21.08.2024).

